

УДК: 811.161.2'367.625

О. О. Сікорська

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПОТЕНЦІЙНОСТІ

У статті зроблено спробу з'ясувати проблеми класифікації функцій потенційності в українській мові. В основному, розглянуто класифікацію функцій потенційності російських лінгвістів і запропоновано власну універсальну класифікацію функцій можливості та необхідності в сучасній українській мові.

Ключові слова: функція, модальні відношення, можливість, необхідність.
In the article we made an attempt to find out problems of classification of functions of potentiality in Ukrainian. In the research, mainly, classification of functions of potentiality of the Russian linguists is considered and offered own universal classification of functions of possibility and necessity in modern Ukrainian.

Keywords: function, modal relations, possibility, necessity.

У класі модальних відношень ситуації можливості та необхідності розглядаються як оцінні ситуації, основою яких є семантика потенційності. Позиції вчених стосовно функцій можливості та необхідності в основному опираються на категорії модальної логіки. Причому будь-яке мовне явище можна вважати поясненим, коли вдалося збудувати його теоретичну, логічно несуперечливу модель. У даному разі моделювання категорії полягає у виділенні, насамперед, диференційних ознак його семантичної основи. На жаль, переважна більшість вчених жодних диференційно-семантичних ознак не виділяє. Як правило, граматисти вважають, що модальність необхідності, як і модальність можливості, за своїм значенням неоднорідна і відповідно до цього розмежовують але-

тичну і деонтичну можливість і необхідність. Алетична модальність подає такі властивості відношень між предметами предиката, які впливають із сутності самих предметів, або пов'язана з об'єктивними потенціями реального світу. Деонтична — приписана або дозволена кимось. [11:106; 5:115; 3:57]. Деякі дослідники додають сюди об'єктивну і суб'єктивну можливість і необхідність, маючи на увазі відношення змісту висловлення до дійсності, або здатність суб'єкта до реалізації певної дії [2:34; 1:108; 12:31; 16:5; 14:87]. Сюди ж відносять епістемічне, аксіологічне, ілокутивне значення [13:38; 17:93]. Дійсно, модальні значення можливості та необхідності, як філософські категорії, відображають найбільш загальні відношення і зв'язки об'єктивної дійсності. Необхідність — це необхідний, закономірний характер зв'язку явищ. Можливість вказує на ті явища, які не існують в дійсності, а тільки припускаються і можуть бути виконані тільки за вказаних умов [6:5]. Звичайно, питання логічних і мовних модальних аспектів повинні розглядатися не ізольовано, а у взаємозв'язку. Але такі класифікації можливості та необхідності не містять чітких орієнтирів і не можуть бути визнані цілком задовільними.

Серед досить незначної кількості виділених у літературі ДСО ми не натрапили на конкретні функції потенційності. Так, Є. І. Бєляєва розрізняє багатозначні модальні модифікатори і позначає їх семами, як наприклад: "зовнішня, актуальна, внутрішня" і т. д. [2:46]. Авторка робить вдалий розподіл семантичних компонентів, які лежать в основі зони можливості і складають семантичну базу категоріальних ситуацій можливості, але не дає їм визначення і не виділяє у функції.

З точки зору онтологічної сутності здійснює розподіл модальних значень можливості П. А. Еслон. Він описує ознаку зумовленості можливості необхідними умовами і випадковими обставинами, а також зумовленість можливості повідомлюваного волею мовця. Отже, з одного боку, є спроба розмежування з модальною логікою, з іншого — перенесення семантики логічної модальності в область об'єктивної характеристики модальних відношень. Автор слушно здійснює розподіл модальних значень можливості на об'єктивно-зумовлену, ситуативно-зумовлену, теоретичну і нереальну можливість [7:101-102]. ДСО у роботі він не описує.

Розглядаючи лексико-граматичні поля можливості та необхідності, Є. Є. Корді розрізняє ситуативну можливість та необхідність, що приписується суб'єкту, ситуативно-оцінну можливість і необхідність — оцінка деякої події як можливої або необхідної, епістемічну можливість і необхідність, і робить спроби описати диференційно-семантичні ознаки кожного значення. Однак і тут ми не знаходимо повного опису ДСО, їх змісту, а отже, встановлення функцій можливості та необхідності [10:85]. Крім того, її класифікація не вказує загальної природи значень. Як пояснює С. Н. Туровська, потрібно застосовувати телеологічний підхід. Досі ми пояснювали, чому світ "змінює" людину, при телеологічному підході ми розуміємо для чого людині необхідно "змінити" світ [18:9].

На підставі безособових конструкцій з модальним предикатом С. Б. Матвєєв встановлює, що відмінною рисою можливості є ширший діапазон значень. Вона виявляється у трьох варіантах: об'єктивній, епістемічній, ілокутивній модальності. Необхідність — лише у двох: епістемічній та ілокутивній. Причому ілокутивне значення є імплікацією епістемічного значення. Автор також зазначає, що модальність необхідності не має об'єктивного значення [12:31]. З цього приводу існує протилежна думка, що необхідність і неможливість цілком відносяться до сфери об'єктивної модальності [8:244]. Необхідність і неможливість є всі підстави відносити до розряду суб'єктивно-об'єктивних категорій, бо обидві позначають не відношення між уявленнями, а відношення мовця до цих відношень.

Сформувавши достатній масив форм різних рівнів і провівши їх компонентний (семний) аналіз, ми дійшли висновку, що усі форми, які мали домінантну сему "здатність" належать до зони можливості, а сему "потрібність" — до зони необхідності. При цьому семи "здатність" і "потрібність" є інтегральними семами, оскільки "здатність" охоплює всі функції можливості, а "потрібність" — всі функції необхідності.

За допомогою використання експлікації ДСО відповідними дескрипторами було отримано масиви форм із спільним набором ДСО, за якими потім було проведено ідентифікацію і встановлення функцій потенційності. Отже, в зоні можливості, використовуючи комбінаторику ДСО, можна виділити такі функції:

1. Власне можливість: "об'єктивність", "реальність".
2. Альтернативна можливість: "об'єктивність", "реальність", "вибір".
3. Деонтична можливість: "об'єктивність", "реальність", "нормативність".
4. Власне зумовлена можливість: "об'єктивність", "зумовленість".
5. Епістемічна можливість: "об'єктивність", "зумовленість", "стохастичність".
6. Деонтично-зумовлена можливість: "об'єктивність", "зумовленість", "нормативність".
7. Абілітативна можливість: "суб'єктивність", "реальність".
8. Альтернативна можливість: "суб'єктивність", "реальність", "вибір".
9. Деонтична можливість: "суб'єктивність", "реальність", "нормативність".
10. Пермісивна можливість: "суб'єктивність", "реальність", "дозвіл".
11. Імплікативна можливість: "суб'єктивність", "зумовленість".
12. Пермісивно-зумовлена можливість: "суб'єктивність", "зумовленість", "дозвіл".
13. Деонтично-зумовлена можливість: "суб'єктивність", "зумовленість", "нормативність".

Як виявляється, до зони можливості належать тринадцять функцій. ДСО I рангу "об'єктивність/суб'єктивність" розгортаються за допомогою ДСО II рангу "реальність", "вибір", "дозвіл/заборона", "нормативність/ненормативність", "зумовленість/незумовленість".

У запропонованих функціях є кілька функцій, які мають однакову назву, але різний набір ДСО, чим відрізняються одна від одної. Спробуємо пояснити відмінності між ними. Як було зазначено, більшість вчених розрізняє значення можливості та необхідності з логічного погляду. Логічна модальність - є спосіб розуміння судження про об'єкт, явище чи подію, а отже, це розуміння не виключає суб'єктивного чинника. А це означає, що реальність/ірреальність так само може бути суб'єктивна, як і суб'єктивні чинники об'єктивними [15:78]. Прийmemo це до уваги.

У нашому розумінні об'єктивність означає, що суб'єкт здатний

виконати дію незалежно від його точки зору; суб'єктивність означає, що суб'єкт з його точки зору здатний виконати дію. В обох випадках мовець (суб'єкт мовлення) повідомляє про можливість того чи іншого факту, беручи за основу певні знання про об'єктивну дійсність. Є ситуації, в яких можливість визначається об'єктивним перебігом подій, а є ситуації, в яких можливість більш виразно пов'язана з тими чи іншими властивостями суб'єкта дії, його станом, наявними соціальними настановами. Експлікація ДСО дає всі підстави виділити в зоні можливості клас об'єктивно-реальної можливості, при якій дія, зважаючи на деякі об'єктивно-існуючі умови можлива. До цього класу можна віднести функції 1,2,3, які становлять собою набір ДСО: "об'єктивність", "реальність", "вибір", "нормативність". Далі, клас об'єктивно-зумовленої можливості, при якій дія можлива лише за певних умов. Сюди належать функції 4,5,6 і мають набір ДСО: "об'єктивність", "зумовленість", "стохастичність", "нормативність". Від об'єктивно-реальної можливості суб'єктивно-зумовлена відрізняється семами "зумовленість", "стохастичність". Епістемічна можливість виникає тоді, коли в контексті об'єктом, від властивостей якого залежить настане чи не настане подія, є реальний світ (точніше його відображення в знаннях і думках мовця) [1:108-109].

Функції 7, 8, 9 належать до класу суб'єктивно-реальної можливості, що позначає дію, яка з точки зору суб'єкта можлива за наявності реально-існуючих умов. Тут можна виділити ДСО: "суб'єктивність", "реальність", "вибір", "дозвіл/заборона", "нормативність/ненормативність". Особливим різновидом потенційних ситуацій є ситуації, які можна охарактеризувати ситуаціями "крайнього допустимого варіанту" [19:24]. Це ситуації, які належать функції альтернативності. Функція пермісивності обов'язковим джерелом дозволу має мовця і обов'язковою умовою є віднесеність події до плану майбутнього. Є. Є. Корді вважає, що дозвіл і потенційність можна об'єднати в одному понятті зовнішньої можливості, джерело якої перебуває поза суб'єктом. Вона протистоїть значенню внутрішньої можливості, або здатності. Різкої грані між значеннями дозвіл і потенційність, або між зовнішньою і внутрішньою можливістю не існує. Часто джерелом можливості є одночасно два чинники - зовнішні умови і внутрішній стан люди-

ни. Однак треба зауважити, що у вираженні того чи іншого семантичного варіанту потенційної ситуації досить значну роль відіграє контекст.

Дія, що під кутом зору суб'єкта можлива лише за наявності певних умов, виявляється у класі суб'єктивно-зумовленої можливості, куди зараховано функції 11,12,13 із спільним набором ДСО: "суб'єктивність", "зумовленість", "вибір", "дозвіл", "нормативність". Таким чином, усю систему функції можливості можна подати у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Система функцій можливості

Зона можливості											
об'єктивна						суб'єктивна					
реальна			зумовлена			реальна				зумовлена	
Власне можливість			Альтернативна можливість			Деонтична можливість			Власне-зумовлена можливість		
Епістемічна можливість			Деонтично-зумовлена можливість			Абілітативна можливість				Альтернативна можливість	
Деонтична можливість			Пермісивна можливість			Імплікативна можливість				Пермісивно-зумовлена можливість	
Власне-зумовлена можливість			Епістемічна можливість			Деонтично-зумовлена можливість				Абілітативна можливість	
Альтернативна можливість			Деонтично-зумовлена можливість			Пермісивна можливість				Імплікативна можливість	
Деонтична можливість			Власне-зумовлена можливість			Альтернативна можливість				Деонтично-зумовлена можливість	

У зоні необхідності нами виділено такі функції:

1. Власне необхідність: "об'єктивність".
2. Змушеність: "об'єктивність", "екстеріоризованість".
3. Обов'язковість: "об'єктивність", "нормативність".
4. Повинність: "суб'єктивність", "інтеріоризованість".
5. Дезидеративність: "суб'єктивність", "нормативність".

Експлікація ДСО необхідності дозволяє встановити, що ДСО І рангу для функцій необхідності є "об'єктивність/суб'єктив-

ність"; ДСО II рангу: "екстеріоризованість/інтеріоризованість", "нормативність". Стосовно зони необхідності може йтися про: а) власне необхідність, при якій дію потрібно виконати незалежно від точки зору самого суб'єкта, чи точки зору інших суб'єктів; б) зовнішньо-зумовлена необхідність, де дію потрібно виконати через певні зовнішні обставини або причини. Сюди належить функція змушеності з набором ДСО: "об'єктивність", "екстеріоризованість"; в) внутрішньо-зумовлена необхідність: суб'єктові потрібно виконати дію, у зв'язку з власними переконаннями — це функція повинності; г) соціально-зумовлена необхідність має місце як в об'єктивній, так і суб'єктивній необхідності (в залежності від детермінуючого фактору). До соціально-зумовленої необхідності належать функції обов'язковості та дезидеративності, хоча вони і відрізняються одна від одної ДСО "об'єктивність/суб'єктивність". Взагалі, необхідність вказує на те, що факт зумовлений певним джерелом, тому можна розрізнити ситуації, де джерелом є сам суб'єкт, тобто його бажання, намір, усвідомлення обов'язку (це функція дезидеративності) і ситуації, де джерело перебуває поза суб'єктом (функція обов'язковості). Тобто, існують ситуації, в яких не зовсім ясно, чи потрібно вплинути ззовні, чи потрібне вольове зусилля самого суб'єкта дії. Все залежить від характеру ситуації, що описується в реченні. Для того, щоб відбулася ситуація необхідності потрібні певні умови (внутрішні або зовнішні). Це стосується усіх функцій необхідності, крім функції власне необхідності, де будь-який детермінуючий чинник існує незалежно від суб'єкта і не контролюється ним. Поняття повинності в мові є аналогом норми в логіці норм. Однак повного збігу цих понять немає [9:170]. Автори розбивають поле повинності на дві частини - недеонтичну, представлену аналітичним та епістемічним значеннями, та деонтичну, куди входять класи: обов'язок, потрібність, повинність. Обов'язок - це завжди етична прескрипція, якій підкоряються з внутрішніх переконань, не переслідуючи ніякої цілі та не чекаючи винагороди [4:14-15]. Це означає, що деонтична модальність пов'язана з поняттям норми.

Таким чином, до зони необхідності входять п'ять функцій. їх ми можемо зобразити у вигляді таблиці.

Функції зони необхідності

Зона необхідності				
Об'єктивна			Суб'єктивна	
Власне необхідність	Зумовлена		Повинність (внутрішньо-зумовлена необхідність)	Дезидеративність (соціально-зумовлена необхідність)
	Змушеність (зовнішньо-зумовлена необхідність)	Обов'язковість (соціально-зумовлена необхідність)		

Отже, попередньо встановлено, що в сучасній українській мові зона можливості має тринадцять функцій, зона необхідності - лише п'ять.

1. Анна А. Зализняк, Е. В. Падучева. Предикаты пропозициональной установки в модальном контексте // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. - М., 1989. - С. 108-111.

2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. - 180 с.

3. Бондаренко В. Н. Виды модальных значений и их выражений в языке // ФН. - 1979. - №2. - С. 57.

4. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Концепт долга в поле долженствования // Логический анализ языка. - М., 1991. - С. 14-21.

5. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. - М.: Высш. шк., 1986. - 219 с.

6. Долгополова З. К. Модальные глаголы в английском языке. - М., 1961 - 86 с.

7. Эслон П. А. О семантической зоне модальности возможности в русском языке // Учен. зап. Тарт. ун-та. - 1985. - Вып. 719. - С. 88-108.

8. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. - М., 2000. - 352 с.

9. Кобозева И. М., Лауфер Н. Г. Семантика модальных предикатов долженствования // Логический анализ языка, - М., 1991. - С. 169-175.

10. Корди Е. Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке. - Л., 1988. - 164 с.

11. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972 - 164 с.

12. Матвеев С. Б. Семантична специфіка українського безособового рішення з модальним предикатом // Мовознавство. - 1997 — № 3-4. — С. 27-32.

13. Михеев А. И. Прагматика разговорной речи: категория модальности // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. - 1986. - Вып. 273. - С. 38.

14. Небыкова С. И. Синонимия средств выражения модальности возможности и необходимости (на материале худ. лит-ры) // ФН. - 1973. - № 3. - С. 85-92.

15. *Немец Г. П.* Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. ун-та, 1989 - 144 с.
16. *Рудник Э. Я.* Модальные глаголы и предикаты как имена модальных отношений: Автореф. дисс канд. филол. наук. - М., 1977. - 20 с.
17. *Тураева З. Я.* Модальность текста и модальность высказывания // Лексическая, категориальная и функциональная семантика. - Л., 1990. - С. 92-102.
18. *Туровская С. Н.* О семантической зоне модальности необходимости в русском языке // Учен. зап. Тарт. ун-та. - 1990. - Вып. 896. - С. 4-20.
19. *Цейтлин С. Н.* Некоторые типы модальных ситуаций в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических аспектов высказывания. - Л., 1985. - С. 16-25.